

УДК 373.2(477)"192"

ХАРАКТЕРИСТИКА ДОШКІЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ УКРАЇНИ 20-Х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

Шинкар Т. Ю.

У статті розкрито особливості становлення та розвитку дошкільних закладів України в 20-х роках ХХ століття. В основу дослідження покладено аналіз наукових фактів, педагогічного досвіду, теоретичне узагальнення особливостей становлення суспільного дошкільного виховання у зазначений період. Результати дослідження розкривають особливості розвитку соціального виховання на території України у 20-х роках ХХ століття та надають можливість їх врахування в оновленому контексті розвитку освіти. Перспективи подальших наукових розвідок вбачаються в аналізі і систематизації історичних джерел та їх використання в практиці підготовки сучасних фахівців з дошкільної освіти.

Ключові слова: Україна 20-х років ХХ століття, суспільне дошкільне виховання, система освіти, педагогічний досвід, історичний досвід, розвиток, ясла, дитячий будинок, майданчики, захистки.

В статье раскрыты особенности становления и развития дошкольных учреждений Украины в 20-х годах ХХ века. В основу исследования положен анализ научных фактов, педагогического опыта, теоретическое обобщение особенностей становления общественного дошкольного воспитания в указанный период. Результаты исследования раскрывают особенности развития социального воспитания на территории Украины в 20-х годах ХХ века и предоставляют возможность их учета в обновленном контексте развития образования. Перспективы дальнейших научных исследований усматриваются в анализе и систематизации исторических источников и их использование в практике подготовки современных специалистов по дошкольному образованию.

Ключевые слова: Украина 20-х годов ХХ века, общественное дошкольное воспитание, система образования, педагогический опыт, исторический опыт, развитие, ясли, детский дом, площадки, приюты.

The article reveals peculiarities of foundation and development of preschool institutions of Ukraine in the 1920s. The research is based on an analysis of scientific facts, pedagogical experience, and theoretical generalization of peculiarities of public preschool education in this period. The research results reveal peculiarities of the development of social upbringing on the territory of Ukraine in the 1920s and allow for their consideration in the current context of the development of education. Further scientific investigations are expected to focus on analysis and systematization of historical sources and their use in the practice of preparation of modern specialists in preschool education.

Key words: Ukraine in the 1920s, public preschool education, education system, pedagogical experience, historical experience, development, nursery, children's home, playgrounds, refuges.

Постановка проблеми дослідження. Стрімкий розвиток системи суспільного дошкільного виховання, перебудова у сучасній освіті України зумовлюють потребу дослідження педагогічного досвіду з історії дошкільної педагогіки для вивчення, виокремлення та модернізації позитивних ідей організації й планування роботи в дошкільних навчальних закладах. Дошкільна освіта як складова загальної системи освіти на сучасному етапі розвитку набула особливої ваги у зв'язку із визнанням та зміцненням статусу дитинства в суспільстві. Про це свідчить підвищення уваги науковців до особистості дитини та дитячої субкультури, поява нових законодавчих документів, що обумовлюють ціннісне ставлення до даного періоду розвитку особистості.

Аналіз наукових досліджень. Науковий інтерес до зазначеної проблематики привертав увагу багатьох дослідників. Окремі аспекти історії розвитку дошкільного виховання розглядали Л. Артемова, З. Борисова, І. Улюкаєва, Т. Степанова. Так, у своїх працях науковці переважно приділяли увагу першій половині ХХ століття: О. Бондар, С. Дітковська, І. Перепелюк, Г. Рего, Т. Головань та ін.; О. Коваленко, О. Венгловська, Т. Куліш та ін. – внесок окремих персоналій в теорію та практику роботи з дітьми дошкільного віку. Найбільш повно основні історичні віхи розвитку

системи суспільного дошкільного виховання розкрито у розвідках І. Улюкаєвої. Вони надають загальну цілісну картину даного процесу і потребують конкретизації низки значущих для сучасної теорії та практики дошкільної освіти моментів у подальших дослідженнях.

Метою даної статті є розкриття особливостей становлення та розвитку дошкільних закладів України в 20-х роках ХХ століття.

Виклад основного матеріалу. Активна робота з розбудови суспільного дошкільного виховання велася в Українській Народній Республіці (1917–1919). У серпні 1917 Центральна Рада утворила Генеральний секретаріат освіти (Міністерство народної освіти з січня 1918 року), у структуру якого входив відділ позашкільної освіти та дошкільного виховання. Дошкільний відділ очолила С. Русова. 26 листопада 1917 року в Українській Народній Республіці була опублікована перша Декларація з дошкільного виховання, в якій зазначалося, що громадське виховання дітей повинно починатися з перших же днів народження дитини. Вперше в історії розвитку людства дошкільне виховання стало державною справою величезного політичного значення [7, арк. 1].

Перебуваючи в тяжкому господарсько-економічному стані, в умовах напруженої класової боротьби, громадянської війни та іноземної інтервенції, Радянська держава організувала для безпритульних дітей дитячі будинки, відкривала дитячі садки, майданчики [7, арк. 4]. Це обумовило потребу у великій кількості вихователів (фрєбелівок, керівниць) для роботи в дошкільних закладах. Педагогів не вистачало для забезпечення роботи всіх закладів, тому вихователями дуже часто ставали люди без педагогічної освіти, які потребували допомоги досвідчених педагогів. 20-ті роки ХХ століття – період розробки змісту дошкільної освіти, орієнтованої на державну політику [1]. На першій Всеукраїнській нараді з народної освіти (1920) було прийнято модель системи освіти України. Згідно з нею відділ народної освіти було поділено на підвідділи, одним з яких був дошкільний [3]. Передбачалися штатні одиниці завідувачів відділів та інструкторів, що працювали над визначенням організаційних форм та методів керівництва дошкільними навчальними закладами [6].

Саме цей період представлений працями українських фундаторів дошкільної педагогіки: А. Гендріхівської, О. Дорошенко, С. Русової, І. Соколянського, В. Чередніченко, Е. Яновської та ін. Науково-методичний сектор Наркомпросу УРСР та секція дошкільного виховання Українського науково-дослідного інституту педагогіки розробили й видали низку методичних посібників для вихователів щодо організації роботи в дитячих садках. Вони засвідчили, що упродовж одного десятиліття тричі суттєво змінювались основні програмні документи.

Однією з особливостей того часу було й те, що українська педагогічна думка була складовою радянської педагогіки. Теоретичний доробок російських педагогів (Є. Тихеєвої, Є. Фльоріної, Л. Шлегер, Н. Сакуліної, Ю. Аркіна та ін.) широко використовувався в практиці роботи дитячих садків в Україні.

Зусилля науковців того часу були спрямовані на оптимізацію змісту та форм організації діяльності дітей в дитячих садках. Так, у 1922 році з'явилась праця О. Дорошенко "Дитячий садок", де автор розглядала питання організації навчання та виховання дітей в дитячих садках. Ця книга використовувалась вихователями як методичний посібник [4].

У 20-х роках ХХ століття відбувався активний пошук шляхів побудови ефективної діяльності дитячих закладів, що супроводжувався створенням відповідних наукових інститутів та секторів (Інститут народної освіти, 1920; Вищі трирічні педагогічні курси імені Б. Д. Грінченка, 1922; Український науково-дослідний інститут педагогіки, у складі якого створено сектор дошкільного виховання, 1926), впровадженням у практику перших методичних інструкцій та рекомендацій ("Організаційні поради в справі позашкільної і дошкільної освіти", 1918), розробкою керівництва для вихователів та програм виховання дітей дошкільного віку ("Дошкільне виховання", 1918; "У дитячому садку", 1919; "Дитячий садок", 1920; "Теорія і практика дошкільного виховання", 1924; "Теорія і практика дошкільного виховання", 1927; "Програма для дошкільних закладів").

Велике значення мало відкриття педагогічних товариств на початку ХХ століття у промислових містах України. Ці товариства відкривали дитячі садки, популяризували ідею суспільного дошкільного виховання, деякі здійснювали підготовку педагогічного персоналу, оскільки державних структур, які б займалися цими питаннями, просто не існувало.

Особливо цінною для розвитку дошкільного виховання була діяльність Київського товариства народних дитячих садків. Це товариство стало своєрідним методичним центром, що визначав зміст, форми організації роботи в дитячих садках. Активну участь у роботі комісії брала С. Русова. Члени комісії активно відгукувалися на появу нових педагогічних книжок, публікацій, практичного досвіду, проводили науково-дослідну роботу [6, с. 15]. Діяльність комісії сприяла розвитку теорії та практики дошкільного виховання.

Значний вплив на розвиток теорії та практики суспільного дошкільного виховання в Україні здійснювали Всеросійські з'їзди з дошкільного виховання. Українські делегації брали участь у роботі всіх чотирьох з'їздів (1919, 1921, 1924, 1928 рр.). Прийняті на них рішення, постанови, як правило, враховувалися українськими педагогами в практиці. Слід зазначити, що на цих з'їздах обговорювалися питання концептуального характеру, і нерідко їх рішення призводили до значних змін у змісті та організації дошкільного виховання [6].

На початку 20-х років відбувалось інтенсивне створення державних і громадсько-суспільних закладів виховання. Це зумовлювалось наступними чинниками: економічна розруха в Україні на початку 20-х років унаслідок Першої світової, а пізніше й громадянської воєн, державні органи вимушені були взяти на себе певні зобов'язання із забезпечення харчуванням та вихованням знедолених дітей; державне дошкільне виховання мало відповідати основним положенням радянської концепції освіти – повній заміні усіх навчальних та виховних закладів дитячим будинком; залучення жінок до сфери суспільного виробництва; відбувалась руйнація старої дореволюційної педагогіки, яка розглядала дошкільне виховання лише як вимушений захід для працюючих батьків та дітей-сиріт, надаючи перевагу родинному вихованню дитини на ранньому етапі життя [2, с. 49].

У 1920 році було розроблено "Схему організації підвідділу соціального виховання". Згідно з цією схемою, передбачалось утворення при губернських і повітових відділах освіти підвідділів соціального виховання. Вони поділялись на чотири секції: шкільна та позашкільна, якій підпорядковувались клуби, бібліотеки, колонії, школи; секція дитячих садків – дитячі садки, дитячі осередки, майданчики; секція охорони дитинства, якій підпорядковувались розподільники, дитяча інспекція, комісія з прав неповнолітніх; а також в схемі були зазначені секції виховання дефективних дітей, організації роботи в дитячих будинках та секція підготовки працівників для роботи з дітьми [10, арк. 109].

Перша світова війна та громадянська війна змусили жінок брати активну участь у розбудові та відновленні промисловості держави, тож сім'я не мала можливості забезпечувати якісне виховання дітей. Збільшилась кількість безпритульних дітей, дітей-сиріт. Державна політика в галузі освіти спрямовувалась на масове створення дитячих будинків для дітей віком від 3 до 15 років. Проте економічний занепад в країні не дав можливості об'єднати в єдиний навчально-виховний заклад всі існуючі на той час установи, у яких здійснювалося виховання і навчання дітей. Тому продовжили своє існування освітні заклади, у яких педагоги опікувалися вихованням і навчанням дітей саме дошкільного віку.

На підставі рішень органів освіти на початку 20-х років повсюдно відкривались дитячі ясла, садки, клуби, комуни, майданчики, денні дитячі будинки. Так, наприкінці 1920 року в Одеській губернії налічувалось 65 різноманітних дошкільних закладів, у Харківській – 70, а у Донецькій 92 садки відвідували 6 тис. дітей. Усього в Україні наприкінці 1920 року нараховувалось 830 дитячих садків, де виховувалось 45859 дітей [2, с. 51].

Заклади для дітей дошкільного віку, які діяли в УСРР, дослідниця О. Бондар класифікувала за такою схемою:

- ясла і садки для дітей дошкільного віку;
- захистки, осередки, майданчики (переважно сезонні), у яких спільно перебували діти віком від одного до десяти років. Переважна більшість з них діяла у сільській місцевості під час літніх польових робіт;
- денні дитячі будинки, колонії, дитячі містечка для дітей віком від чотирьох до шістнадцяти років, переважно безпритульних. У двох останніх кількість дітей дошкільного віку була обмеженою;
- дитячі будинки для сиріт та дітей-інвалідів віком до шістнадцяти років [2, с. 59].

Одним із перших закладів виховання дітей були ясла для немовлят, які створювались у великих містах України, починаючи з кінця XIX століття. Вони влаштовувались як тимчасовий заклад для догляду за дітьми під час літніх сільськогосподарських робіт або у вигляді стаціонарних ясельних кімнат. Ці заклади відкривались при підприємствах, фабриках, заводах, де працювали переважно жінки [5, с. 24]. У червні 1920 року наркомати освіти та охорони здоров'я в УСРР прийняли спільну постанову про охорону здоров'я дітей [12, арк. 54]. Згідно з цією постановою, при губернських та повітових відділах освіти та відділах соціального виховання було створено Секції охорони здоров'я дітей, які очолювали представники Охматдиту (Охорона материнства та дитинства). Їхнім завданням було: забезпечити необхідні умови для життя дітей, лікарську допомогу немовлятам, медичний контроль за дитячими, зокрема і дошкільними закладами, відкриття ясел для немовлят працюючих матерів, проведення гігієнічно-просвітницької роботи серед населення. Документально підтвердити загальну кількість діючих стаціонарних ясел в містах та селах України на початку 20-х років неможливо, матеріали про них відсутні в архівах та спеціальній літературі. У 1919–1927 роках по всій республіці функціонувало близько 200 ясел, які обслуговували дітей віком від 6-ти місяців до 4-х років, але траплялись випадки, коли в них перебували діти навіть до 8-ми років [2, с. 61].

Дитячі захистки (осередки) влаштовувались переважно у селах під час літніх польових робіт, які повинні були охопити дітей віком від одного до трьох років. Більшість з них відкривалась у травні і припиняла роботу наприкінці серпня. У захистках діти перебували цілий день, як виняток, іноді малюки залишалися на ніч. У захистках могли перебувати діти віком від 1-го до 10-ти років. Кількість дітей у цих закладах не мала перевищувати 100. Діти розподілялися на групи по 25–30 осіб, відповідно до віку. В кожній групі працювали 1–2 "керівниці". Час перебування дітей у захистках становив від восьми до десяти годин, відповідно до робочого часу батьків [11, арк. 5].

Дитячі садки і ясла як масове явище з'явилися в Україні з другої половини XIX століття, насамперед у великих промислових містах, що стали однією із ланок комуністичного виховання підростаючого покоління. Керівництво дитячими садками в Україні у 20-ті роки здійснювали дошкільні підвідділи (секції) відділу соціального виховання. У садки зараховувалися діти віком від трьох до семи років, чисельність вихованців у садках не повинна була перевищувати 40–50 осіб. З дітьми працювали: три виховательки (переважно без освіти), вони займалися не тільки вихованням дітей, а й виконували усю господарську роботу; лікар, який обслуговував декілька садків; технічний працівник. Впродовж 20-х років до дитячих садків зараховували дітей переважно з незабезпечених верств населення і тих, що жили у важких матеріальних умовах. Дитячі садки були з різною тривалістю робочого дня: п'ятигодинний, шестигодинний, семигодинний, восьмигодинний. З 1928 року було встановлено єдиний робочий день тривалістю вісім годин, з черговою групою [2, с. 66].

У Проекті організації дошкільного підвідділу було зазначено про необхідність при кожному Губернському відділі і в великих містах України організувати хоча б один "детский сад-очаг", в яких принципи дошкільного виховання були б дотримані повною мірою. Згідно з документом, у цих зразкових дитячих закладах повинні працювати кращі керівниці. Ці садки-осередки мали стати центром пропаганди і вірцевої організації дошкільної справи. При таких садках організувалися бібліотеки, музеї життя та творчості дітей, було передбачено посаду спеціального інструктора, в обов'язки якого входило пояснення і використання кожного предмета дитячого закладу [9, арк. 30].

Цікавим типом закладу суспільного виховання дітей дошкільного був дитячий майданчик. Він працював сезонно, переважно влітку, і його головним завданням було оздоровлення дітей. Дитячі майданчики були поширені у великих промислових містах. Восени частина дітей переводилась до дитячих садків, інша частина виховувалась у родинах. У цих закладах перебували діти віком від 4-х до 12-ти років працюючих членів профспілок та малозабезпечених батьків. У дошкільній групі повинно було бути не більше 20-ти дітей. Спочатку дитину обов'язково обстежував лікар для запобігання поширенню інфекційних хвороб. Під час роботи майданчика лікар мав регулярно (один раз на тиждень) оглядати усіх дітей. Майданчики влаштовували в міських парках та скверах або при житлових товариствах; працювали вони від 2-х до 5–8 годин на день. З дітьми проводили прогулянки, ігри, екскурсії, працювали з ними

у квітниках та на городах, до роботи на майданчиках залучалися батьки. В окремих закладах діти отримували гаряче харчування [8, арк. 13].

В червні 1920 р. було прийнято Декларацію про соціальне виховання дітей та постанову про відкриття денних дитячих будинків для дітей віком від 4 до 16 років з метою боротьби проти дитячого недогляду та безпритульності, це були установи інтернатного типу, де дитина мала виховуватися у колективі без впливу сім'ї. Але вже з листопада 1922 року, згідно із новим Кодексом про народну освіту, через неспроможність державних органів утримувати всю мережу виховних закладів, денні дитячі будинки стали платними для батьків. До денних дитячих будинків приймалися діти, батьки яких подавали відповідні довідки від виконкомів місцевих рад, професійних спілок, заводських та фабричних комітетів, відділів соціального забезпечення про тяжке матеріальне становище. Працювали ці установи від 8-ої години ранку до 8-ої вечора. Діти отримували харчування відповідно до норми, встановленої для дитячих будинків. Особливістю цього типу дошкільних закладів було те, що поряд з дітьми, у яких була родина, там перебували і безпритульні, сироти, і неповнолітні правопорушники. У денних дитячих будинках існувало самообслуговування під контролем вихователів, переважно чоловіків. Для цих закладів були характерними: нестача обладнання або його цілковита відсутність, погане харчування і переважно низький рівень педагогічного керівництва. Основними завданнями денних дитячих будинків була боротьба з дитячою безпритульністю, тому відкривалися вони переважно поблизу базарів та залізничних вокзалів. Дошкільні групи в цих закладах були малочисельні, і згодом, після медичного обстеження і, у разі потреби, лікування, дітей віком до 7-ми років направляли до дитячих садків або до дитячих будинків, якщо батьків в них не було чи вони були не в змозі опікуватись своїми дітьми [2, с. 70].

У першій половині 30-х років сформувалася єдина уніфікована система дошкільних закладів в УСРР. Вона складалась з ясел та дитячих садків з десятигодинним робочим днем. У великих містах у дитячих садках влаштовували вечірні групи на 50 % від усіх дітей і нічні групи на 30 % від усіх дітей дошкільного закладу. Вони обслуговували дітей робітників, які працювали у вечірню та нічну зміни [2, с. 71].

Висновки. Соціальне виховання в Україні в 20-х роках було спрямовано на організацію колективного життя дітей дошкільного віку. В умовах голоду та наслідків війн держава вимушена була розширювати та удосконалювати існуючу систему соціального виховання шляхом утворення нових дитячих установ: дитячих будинків, майданчиків, клубів тощо. З періоду 20-х років у системі освіти збереглися окремі типи дошкільних закладів: ясла, дитячий садок, сезонний майданчик, дитячий будинок. Лише денний (відкритий) дитячий будинок для безпритульних був "рятувальним" типом дошкільного закладу, але згодом його було ліквідовано.

Враховання актуальності проблеми, потреби переосмислення та трансформації ідей історичного досвіду організації роботи в дошкільному навчальному закладі свідчить про перспективність подальших наукових розвідок піднятих питань.

Література

1. Бондар А. Д. Розвиток суспільного дошкільного виховання в Українській РСР (1917–1967) / А. Д. Бондар. – К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1968. – 226 с.
2. Бондар О. В. Становлення і розвиток системи дошкільного віку в УСРР (1919–1933 рр.) : дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.07 / Бондар Олександра Василівна. – Х., 2005. – 192 с.
3. Дітковська С. О. Становлення системи дошкільного виховання в УРСР (1917–1929 рр.) / Дітковська С. О. // Наук. вісн. Південноукр. держ. пед. ун-ту ім. К. Д. Ушинського : зб. наук. праць. – Одеса, 2003. – № 9/10. – С. 99–107.
4. Дорошенко О. Дитячий садок / О. Дорошенко. – К., 1922. – 217 с.
5. Попиченко С. Розвиток теорії і практики дошкільного виховання в Україні (кінець XIX – початок XX ст.) / С. Попиченко. – К. : Просвіта, 2001. – 154 с.
6. Улюкаєва І. Г. Історія суспільного дошкільного виховання в Україні : навч. посіб. / І. Г. Улюкаєва. – Донецьк : Ландон-XXI, 2013. – 238 с.
7. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), ф. 166, оп. 15, спр. 2188, 1 арк, 4 арк.
8. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 1, спр. 198, арк. 13.
9. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 1, спр. 199, арк. 30, 31–32, 57.
10. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 1, спр. 933, арк. 109.
11. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 1, спр. 955, арк. 5.
12. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 1, спр. 32, арк. 54.